

Zgodovinski časopis

HISTORICAL REVIEW

ZČ | Ljubljana | 69 | 2015 | št. 3-4 (152) | str. 259-518

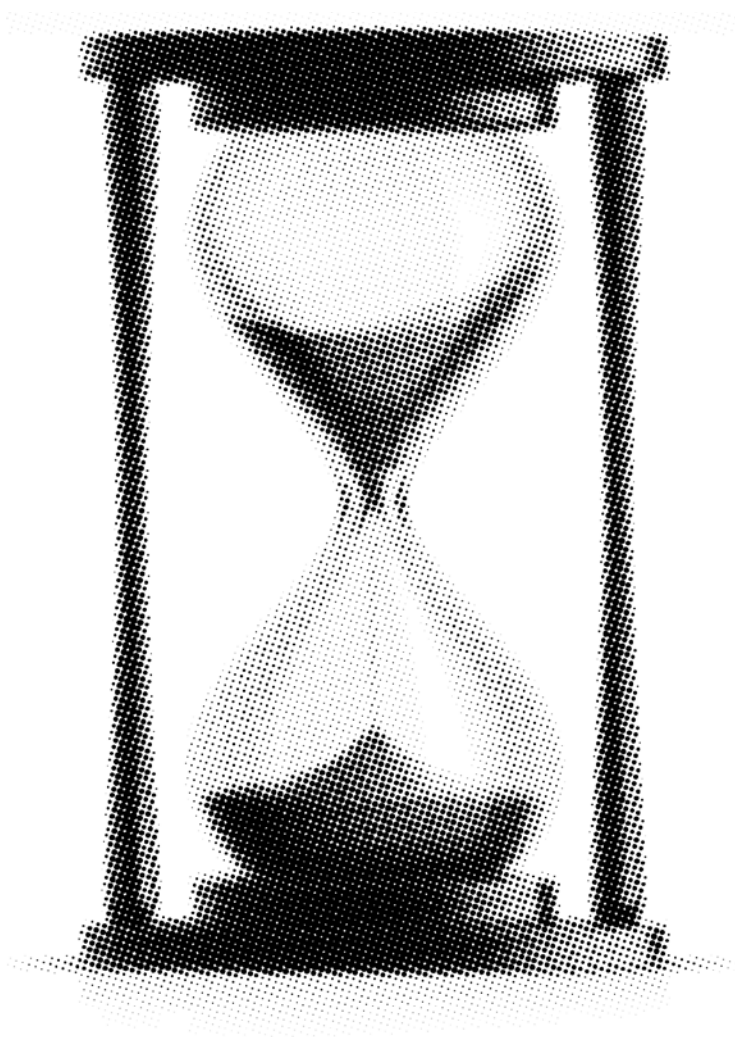

Matjaž Bizjak, *Dipold IV. Katzensteinski v službi Ludvika V. Brandenburškega* • Darja Mihelič, *Po sledih evropskega denarja prve polovice 16. stoletja* • Maria Bidovec, Boris Golec, *Valvasor in Edmond Halley* • Primož Kuret, *Pianistka Lucilla Tolomei Podgornik* • Irena Aysenik Nabergoj, *Ivan Cankar in velika vojna* • Gašper Mithans, *Anton Korošec in jugoslovanski konkordat* • Žarko Lazarevič, *Raznovrstnost, decentralizacija in ekonomska suverenost v Jugoslaviji* • Polona Sitar, *Modernizacija pranja, potrošnja in gospodinjsko delo: Vpliv nakupa pralnega stroja v individualnem gospodinjstvu na uvajanje javnih pralnic v socialistični Sloveniji*

Zgodovinski časopis

HISTORICAL REVIEW

ZČ | Ljubljana | 69 | 2015 | št. 3–4 (152) | str. 259–518

Izdaja
ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE
Ljubljana

GLASILO ZVEZE ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

Mednarodni uredniški odbor: dr. Tina Bahovec (SI), dr. Bojan Balkovec (SI) (tehnični urednik), dr. Rajko Bratož (SI), dr. Ernst Bruckmüller (AT), dr. Liliana Ferrari (IT), dr. Ivo Goldstein (HR), dr. Žarko Lazarević (SI), dr. Dušan Mlacović (SI) (namestnik odgovornega urednika), dr. Božo Repe (SI), dr. Franc Rozman (SI), Janez Stergar (SI), dr. Imre Szilágyi (H), dr. Peter Štih (SI) (odgovorni urednik), dr. Marta Verginella (SI), dr. Peter Vodopivec (SI), dr. Marija Wakounig (AT)

Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira.

Redakcija tega zvezka je bila zaključena 15. oktobra 2015.

Prevodi: Saša Mlacović (angleščina, nemščina)

Oblikovanje in oprema: Vesna Vidmar

Sedež uredništva in uprave: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenija, tel.: (01) 241-1200, e-pošta: info@zgodovinskicasopis.si; <http://www.zgodovinskicasopis.si>

Letna naročnina: za leto/letnik 2015: za nečlane in zavode 32 €, za društvene člane 24 €, za društvene člane – upokojence 18 €, za društvene člane – študente 12 €. Cena tega zvezka v prosti prodaji je 16 € (z vključenim DDV).

Naročnina za tujino znaša za ustanove 45 €, za posameznike 35 € in za študente 25 €.

Plačuje se na transakcijski račun: SI 56020 1 000 12083935
Zveza Zgodovinskih društev Slovenije, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenija
Nova Ljubljanska banka, d.d., Trg Republike 2, 1520 Ljubljana LJBAS12X

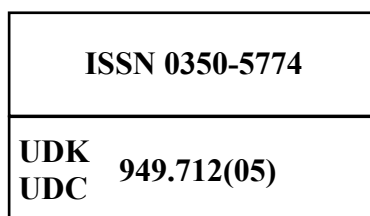
Sofinancirajo: Publikacija izhaja s finančno pomočjo Javne agencije za raziskovalno dejavnost RS

Prelom in tisk: Littera picta, d.o.o., Ljubljana, november 2015

Naklada: 1000 izvodov

Zgodovinski časopis je evidentiran v naslednjih mednarodnih podatkovnih bazah: Scopus, European Reference Index for the Humanities (ERIH), Historical Abstracts, International Bibliography of the Social Sciences, ABC CLIO, America: History and Life, Bibliography of the History of Art, Ulrich's Periodicals Directory, Russian Academy of Sciences Bibliographies.

<http://www.zgodovinskicasopis.si>
info@zgodovinskicasopis.si

BULLETIN OF THE HISTORICAL ASSOCIATION OF SLOVENIA (HAS)

International editorial Board: Tina Bahovec, PhD, (SI), Bojan Balkovec, PhD, (SI) (Technical Editor), Rajko Bratož, PhD, (SI), Ernst Bruckmüller, PhD, (AT), Liliana Ferrari, PhD, (IT), Ivo Goldstein, PhD, (HR), Žarko Lazarević, PhD, (SI), Dušan Mlacović, PhD, (SI) (Deputy Editor-in-Charge), Božo Repe, PhD, (SI), Franc Rozman, PhD, (SI), Janez Stergar (SI), Imre Szilágyi, PhD, (H), Peter Štih, PhD, (SI) (Editor-in-Charge), Marta Verginella, PhD, (SI), Peter Vodopivec, PhD, (SI), Marija Wakounig, PhD, (AT)

Reprints of articles, photographs, and graphic material are only allowed with explicit permission of the editorial office and must be cited as sources.

The editing of this issue was completed on October 15th 2015.

Translated by: Saša Mlacović (English, German)

Design: Vesna Vidmar

Headquarters and Mailing Address: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenia, phone: +386 1 241-1200, e-mail: info@zgodovinskicasopis.si; <http://www.zgodovinskicasopis.si>

Annual Subscription Fee (for 2015): non-members and institutions 32 €, HAS members 24 €, retired HAS members 18 €, student HAS members 12 €.

Price: 16 € (VAT included).

Subscription Fee: foreign institutions 45 €, individual subscription 35 €, student subscription 25 €
Transaction Account Number: SI 56020 1 000 12083935
Zveza Zgodovinskih društev Slovenije, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana,
Nova Ljubljanska banka, d.d., Trg Republike 2,
1520 Ljubljana LJBASI2X

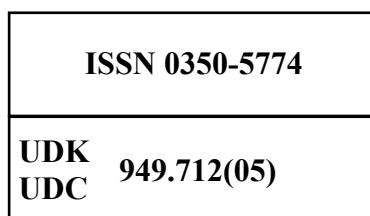
Co-Financed by: Slovenian Research Agency

Printed by: Littera picta, d.o.o., Ljubljana, November 2015

Print Run: 1000 copies

Historical Review is included in the following international databases: Scopus, European Reference Index for the Humanities (ERIH), Historical Abstracts, International Bibliography of the Social Sciences, ABC CLIO, America: History and Life, Bibliography of the History of Art, Ulrich's Periodicals Directory, Russian Academy of Sciences Bibliographies.

<http://www.zgodovinskicasopis.si>
info@zgodovinskicasopis.si

KAZALO – CONTENTS

Razprave – Studies

- Matjaž **Bizjak**, Dipold IV. Katzensteinski v službi
Ludvika V. Brandenburškega266–288
Diepold IV. von Katzenstein im Dienst von Ludwig V. von Brandenburg
- Darja **Mihelič**, Po sledih evropskega denarja prve polovice
16. stoletja290–323
Tracing European Money from the First Half of the 16th Century
- Maria **Bidovec**, Boris **Golec**, Valvasor in Edmond Halley. K vprašanju
polihistorjevega članstva v angleški Kraljevi družbi (Royal Society)
in posledic prekinjenih stikov z njo324–335
Valvasor and Edmond Halley. On the Question of the Polymath's
Membership of the Royal Society and Consequences of
His Breaking Off Contact with it
- Primož **Kuret**, Pianistka Lucilla Tolomei Podgornik336–351
The Pianist Lucilla Tolomei Podgornik
- Irena **Avsenik Nabergoj**, Ivan Cankar in vélika vojna352–400
Ivan Cankar and the Great War
- Gašper **Mithans**, Anton Korošec in jugoslovanski konkordat402–424
Anton Korošec and the Yugoslav Concordat
- Žarko **Lazarevič**, Raznovrstnost, decentralizacija in ekonomska
suverenost v Jugoslaviji426–447
Diversity, Decentralisation and Economic Sovereignty in Yugoslavia
- Polona **Sitar**, Modernizacija pranja, potrošnja in gospodinjsko delo:
Vpliv nakupa pralnega stroja v individualnem gospodinjstvu na
uvajanje javnih pralnic v socialistični Sloveniji.....448–474
Laundry Mechanisation, Consumption and Housework:
The Impact of Purchase of Washing Machines in Individual
Households on Introduction of Public Wash Houses in Socialist Slovenia

Jubileji – Anniversaries

Miroslav Stiplovšek osemdesetletnik (Dušan Nečak)	476–478
Miroslav Stiplovšek - Octogenarian	
France Kresal osemdesetletnik (Stane Granda)	479–481
France Kresal - Octogenarian	

Ocene in poročila – Review and Reports

Siegfried Haider (bearb.), Die Traditionsurkunden des Klosters Garsten. Kritische Edition (Peter Štih)	484–486
Vesna Miović, Mudrost na razmeđu: zgode iz vremena Dubrovačke republike i Osmanskog carstva (Ignacij Voje)	487–490
Boris Golec, Zemljiški gospod Janez Vajkard Valvasor in njegov urbar (Jernej Kotar)	491–493
Karin Almasy: Wie aus Marburgern “Slowenen” und “Deutsche” wurden. Ein Beispiel zur beginnenden nationalen Differenzierung in Zentraleuropa zwischen 1848 und 1861 (Marjan Kordaš)	494–497
Božo Repe, S puško in knjigo : Narodnoosvobodilni boj slovenskega naroda 1941-1945 (Bojan Balkovec)	498–500
Marija Čmak, Junaki neba. Zavezniški piloti med 2. svetovno vojno v Sloveniji (Jože Maček)	501–502
Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti LII/1, LII/2, 2014 (Jože Maček)	503–508
* * *	
Navodila avtorjem prispevkov za Zgodovinski časopis	510–513
Instructions for Authors	
Letno kazalo Zgodovinskega časopisa 68, 2014	515–518
Annual Content of Zgodovinski časopis –Historical Review 68, 2014	

Razprave

Gašper Mithans

Anton Korošec in jugoslovanski konkordat

UDK 929 Korošec A.:261

MITHANS Gašper, dr., doc., Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, SI-6000 Koper, Garibaldijska 8, gasper.mithans@zrs.upr.si

Anton Korošec in jugoslovanski konkordat

Zgodovinski časopis, Ljubljana 69/2015 (152), št. 3-4, str. 402–424, cit. 113

1.01 izvorni znanstveni članek: jezik Sn. (En., Sn., En.)

Vloga Antona Korošca pri potrjevanju jugoslovanskega konkordata in med t. i. konkordatsko krizo (1935–38) kaže na precejšnjo politično previdnost in osebno angažiranost v korist konkordata. Pri Korošču je v obravnavanem obdobju opaziti, da mu duhovniški poklic v politiki postaja vse večje breme. V konkretnem primeru je Sveti sedež od njega kot notranjega ministra in katoliškega duhovnika pričakoval največ ter ga tudi najbolj grajal, zlasti ko je osebno preklical ratifikacijo konkordata v senatu. Obtožili so ga tudi jugoslovanski škofje, kar je zanj predstavljalo izredno osebno stisko.

Ključne besede: Anton Korošec, jugoslovanski konkordat, Katoliška cerkev, vlada Jugoslovanske radikalne zajednice, konkordatska kriza

Avtorski izvleček

UDC 929 Korošec A.:261

MITHANS Gašper, PhD, Assistant Professor, University of Primorska, Science and Research Centre, SI-6000 Koper, Garibaldijska 8, gasper.mithans@zrs.upr.si

Anton Korošec and the Yugoslav Concordat

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana 69/2015 (152), No. 3-4, pp. 402–424, 113 notes

Language: Sn. (En., Sn., En.)

Anton Korošec's role in the ratification of the Yugoslav concordat and in the so-called concordat crisis (1935–1938) points to a considerable political caution and his personal engagement in favour of the concordat. It is noticeable that his clerical calling became an increasing burden to him in politics. In this particular case, the Holy See had the highest expectations of him as Minister of Internal Affairs and catholic priest and delivered sharp rebukes, particularly when he himself called off the ratification of the concordat in the senate. Yugoslav bishops brought up accusations as well, which to him represented a severe personal distress.

Key words: Anton Korošec, the Yugoslav concordat, the Catholic Church, government of the Yugoslav Radical Union, concordat crisis

Author's Abstract

Uvod

V tem prispevku bo izpostavljena vloga Antona Korošca v t. i. konkordatski krizi (1937–38) v Jugoslaviji¹ iz dveh ključnih zornih kotov: jugoslovanske politike in vrha RKC. Korošec je bil namreč kot notranji minister in katoliški duhovnik še dodatno izpostavljen. Obravnavano obdobje predstavlja prelomni čas zaostritev odnosov med Korošcem in Svetim sedežem in resen poskus odstavitve Milana Stojadinovića s funkcije ministrskega predsednika. Leta 1939 je po že nekaj časa trajajočih razhajanjih med Korošcem in Stojadinovićem in slabim rezultatom JRZ na volitvah decembra 1938 sledil začasni Korošček umik iz politike odločanja (tj. v senat), kar je zaradi Koroščevih (takratnih) protinemških stališč zahteval nemški veleposlanik v Beogradu Viktor von Heeren.² Podrobnejši vpogled v dogajanje, ko je prišlo do največjega spora med RKC in SPC ter med SPC in vlado v času prve Jugoslavije, prav tako pa tudi nevarno blizu izbruhu državljanske vojne, nam odstre tako določene nejasnosti kot tudi odpre nova vprašanja.

Dogodek, ki je nedvomno izrednega pomena za zgodovino odnosov med Jugoslavijo in Svetim sedežem ter širših medverskih razmer v prvi Jugoslaviji, je v zadnjem času sicer pritegnil več pozornosti raziskovalcev,³ predvsem zaradi odprtja Vatikanskega arhiva za obdobje papeževanja Pija XI. Med že tako skromnimi biografskimi prispevki o Antonu Korošču⁴ pa je obširneje o njegovi vpletenosti v »konkordatsko zgodbo« na podlagi osebnih spominov pisal le Joško Krošelj, urednik *Slovenca* v Beogradu.⁵ Zanimiv je tudi podatek, da tako v spominih Ivana Ahčina, večletnega glavnega urednika *Slovenca*, kot Milana Jovanovića Stoimirovića, med drugim urednika *Samouprave* in predsednika tiskovne agencije Avala, manjka del, ki govori o »konkordatskem boju«, pri prvem v celoti, pri drugem pa delno.⁶

¹ Podrobneje o Koroščevi vlogi pri urejanju odnosov med RKC in državo v celotnem obdobju Kraljevine SHS/Jugoslavije glej: Kolar, *Korošec*; Salmič, *Le trattative*; Salmič, *Al di là*; Mithans, *Urejanje odnosov*.

² Cvirn, Nemci na Slovenskem, 95–98; Pirjevec, *Jugoslavija*, str. 94–95; prim. Godeša, *Čas odločitev*, str. 16–18.

³ Salmič, *Al di là*; Mithans, *Vloga tajnega pogajalca*; prim. Ratej, *Odenki politizacije*; Pantić, *Srpska pravoslavna crkva*; Mužić, *Katoliška crkva*.

⁴ Bister, *Anton Korošec*; *Prispevki za novejšo zgodovino* [sklop člankov], 2006; *Prispevki za novejšo zgodovino* [sklop člankov], 1991; *Zbornik Svobodna Slovenija*, [sklop člankov] 1961; Dolenc, Godeša, *Izgubljeni spomin*.

⁵ Krošelj, *Borba za konkordat*.

⁶ Gl. Godeša, Dolenc, *Izgubljeni spomin*, str. 193; Stoimirović, *Dnevnik*.

Iztočnice za obsežnejšo biografsko analizo Antona Korošca v »jugoslovanskem« obdobju je podal Janko Prunk,⁷ a le-ta še ni uzrla luči. Pri Korošču gre za osebo mnogoterih obrazov, katere življenjsko pot so zaznamovali številni prelomi, vendar so za njegovo biografijo žal na voljo zelo skopi osebni viri.⁸ Kot previden politik je namreč objavil zelo malo tekstov, zlasti v »zrelejšem« obdobju, niti ni pisal dnevnika. Prav tako ni ohranjen njegov osebni arhiv. Tako se moramo pri odkrivanju njegovih značajskih potez zanašati na opažanje njegovih prijateljev in tekmecev, kar posledično daje precej črno-belo sliko njegovih značajskih potez. Za nekatere je bil dober taktik, za druge oportunist. Nekateri mu prisojajo mesto »nekronanega kralja Slovenije«⁹, Ahčin celo meni, da naj bi katoliški mladini predstavljal »nadčloveško silnega Mojzesa«.¹⁰ Za kritike pa je bil »avtoritarec«,¹¹ Vladko Maček, vodja nekdanje HSS, mu je nadel celo vzdevek »pokvareni kranjski pop«.¹² Obtožbe iz leta 1940, po kapitulaciji Francije, pa so Korošca zaradi novega – pronemškega in profašističnega – kurza v njegovi politiki označevale tudi za izdajalca, ki bi ga bilo treba likvidirati.¹³ Tudi njegov dobri prijatelj Engelbert Besednjak, predsednik krščanskosocialnega Političnega društva Edinost v Gorici, ki je leta 1930 imigriral v Jugoslavijo in se nato gibal med Dunajem, Ljubljano in Beogradom (v Beograd se je preselil leta 1938),¹⁴ naj bi ga – sicer ironično v sproščenem pogovoru s Stoimirovičem – označil za »despota in diktatorja«, pri čemer pa je dodal, da bi bil le on sposoben osvoboditi Istro in jo priključiti Sloveniji.¹⁵ Drugi fond raziskovalnega materiala predstavljajo časopisje in arhivi (predvsem Arhiv Jugoslavije, Pokrajinski arhiv Maribor, Nadškofijski arhiv Maribor, Arhiv Republike Slovenije ter Vatikanski arhiv), kjer pa je gradivo precej razpršeno in vezano predvsem na Koroščevo politično udejstvovanje.

Politično ozadje sklepanja in potrjevanja konkordatskega predloga (1935) med Kraljevino SHS/Jugoslavijo in Svetim sedežem

Kralj Aleksander je leta 1929 uvedel diktaturo, ki je pod geslom »en kralj, ena država, en narod, en jezik« temeljila na centralizmu in ustvarjanju skupne jugoslovanske identitete (integralnem jugoslovanstvu) kot rešitvi konfliktov med narodi (»plemeni«) v Jugoslaviji. Dejansko je to pomenilo poskus srbizacije države. Pri tem je državni aparat okrnil tiste dejavnosti na strankarskem, kulturnem in verskem področju, ki naj bi bile »plemenskega« značaja. Ena od kraljevih prioritet je bila

⁷ Prunk, *Politični profil*, str. 35–54.

⁸ Prim. Godeša, Dolenc, *Izgubljeni spomin*, str. 13–14, 21; Prunk, *Politični profil*, str. 35–54.

⁹ Godeša, *Čas odločitev*, str. 45.

¹⁰ Godeša, Dolenc, *Izgubljeni spomin*, str. 49.

¹¹ Stojadinović, *Ni rat*, str. 509; Ribar, *Politički zapisi III.*, str. 100–101.

¹² Biber, *Britanski, nemški*, str. 136.

¹³ Konstantinović, *Politika sporazuma*, str. 192–199; prim. Godeša, *Čas odločitev*, str. 83.

¹⁴ Pelikan, *Tajno delovanje*, str. 27–43.

¹⁵ Stoimirovič, *Dnevnik*, str. 410.

tudi pravna ureditev odnosov s priznanimi verskimi skupnostmi. Od večjih verskih skupnosti se je zapletlo le pri RKC. V diktatorski vladi je nekaj časa vztrajal tudi Anton Korošec, dokler nista programa takrat že prepovedane SLS ter vlade oz. kralja toliko odstopala, da se je pod pritiskom širšega vodstva stranke septembra 1930 odločil odstopiti, četudi je stranka dejansko prestopila v opozicijo šele leto kasneje. S podpisom t. i. ljubljanskih punktacij pa je bil poleg drugih vidnih akterjev vrste punktacij po vsej Jugoslaviji konfiniran. V konfinaciji je preživel čas od januarja 1933 do oktobra 1934, ko se je udeležil pogreba umorjenega kralja Aleksandra.¹⁶ Že med konfinacijo na Hvaru pa je sodeloval v pogovorih s kraljem Aleksandrom o sestavi nove vladne stranke, podlagi za kasnejšo JRZ. Ko je konec leta 1934 Bogoljub Jevtić prevzel vlado, so mnogi pričakovali politične spremembe, zlasti odpravo diktatorskega režima JNS, a so bili za to storjeni le majhni koraki. Na predčasnih volitvah, razpisanih maja 1935, je Jevtićeva vlada po vrsti represivnih ukrepov dosegla nezadovoljivo večino. Zato se je knez namestnik Pavle odločil za rekonstrukcijo vlade in je mandat ponudil Milanu Stojadinoviću, ki je junija 1935 oblikoval t. i. vlado Stojadinović-Korošec-Spaho, sestavljeno iz dela nekdanjih radikalov in nekdanje SLS in JMO. Na notranjepolitičnem parketu si je vlada najprej morala zagotoviti podporo v skupščini, saj se ni odločila za razpis novih volitev, čeprav je bila skoraj v celoti izvoljena na Jevtićevi listi. Državo so pestili gospodarski problemi, zato se je Stojadinovićeva vlada še močneje naslonila na Nemčijo, kar je hkrati pomenilo novo smer v zunanji politiki. Stojadinović je poskušal nemški vpliv v Jugoslaviji ublažiti z istočasnim približevanjem Italiji, s katero je leta 1937 sklenil sporazum. Po drugi strani pa je bilo opazno slabljenje povezav s Francijo in Malo antanto. Knez namestnik Pavle, znan anglofil, je sicer vzdrževal dobre odnose z Veliko Britanijo, a približevanje silam osi se je v času Stojadinovićevega vodenja vlade pospešeno nadaljevalo. To je bil poleg zapostavljanja reševanja (v prvi vrsti hrvaškega, pa tudi drugih) nacionalnega vprašanja v Jugoslaviji tudi vzrok za vse pogostejša nestrinjanja med Korošcem in Stojadinovićem ter odstavitev oz. nezaupnico slednjemu v začetku leta 1939. Dosti pa se takrat niti ni več dalo spremeniti – sporazum med Vladkom Mačkom in novim premierjem Dragišo Cvetkovićem (1939) je prišel prepozno, da bi zadušil nacionalistična čustva zlasti pristašev vodje ustašev Anteja Pavelića, Jugoslavija pa se tudi ni več mogla otresti »krempljev« tretjega rajha.¹⁷

Na potek sklepanja konkordata med Kraljevino SHS/Jugoslavijo in Svetim sedežem so ključno vplivali interesi vlad ter ovire, ki so se pri tem pojavljale. Izpostaviti velja nujno po poenotenju in ureditvi verske zakonodaje RKC (v državi je bilo v veljavi šest različnih verskih zakonodaj), želje vlad po povečanju mednarodnega ugleda Jugoslavije in okrepitvi RKC v boju proti komunizmu, pritisk Francije ter predviden posreden vpliv na rešitev narodnostnega vprašanja, predvsem hrvaško-srbskega spora. Pri iskanju interferenc pri sklepanju konkordata pa se je treba osredotočiti na vzroke za dolgotrajnost pogajanj kot takih. Skozi to se kažejo

¹⁶ Glej: Gašparič, *SLS*, str. 53–234; Boban, *Maček i politika*, str. 40–164.

¹⁷ Pirjevec, *Jugoslavija*, str. 96–109; Gašparič, *SLS*, 234–281; Ramet, *The three Yugoslavia*, 102–111; Stojkov, *Vlada Milana Stojadinovića*.

taktično zavlačevanje jugoslovanskih vlad, posledice vmešavanja ter pritožb jugoslovanskega episkopata, nasprotovanje Italije, nesprejemanje oz. indiferentnost do konkordata s strani HSS in majhna angažiranost SLS.

Priprave na sklenitev konkordata med Svetim sedežem in Jugoslavijo so stekle že leta 1922, medtem ko so se pogajanja začela tri leta kasneje. Kljub njihovem razmeroma uspešnemu poteku strani po poletnem odmoru leta 1925 nista nadaljevali pogajanj. Razloge gre iskati v svetohieronimski aferi, »zavrnitvi« konkordata s strani Stjepana Radića, predsednika HSS, obisku jugoslovanskih katoliških škofov v Rimu ter sporu glede vprašanja glagolice. Rezultat pritiska javnosti na vladno je bila odločitev kralja Aleksandra Karadjordjevića za tajna pogajanja s Svetim sedežem. Nov vladni predlog konkordata, ki so ga pri Svetem sedežu komentirali precej kritično, je bil sestavljen leta 1931.¹⁸ Dve leti kasneje pa so se po napotkih kralja Aleksandra začela »tajna pogajanja«, ki jih je na jugoslovanski strani vodil Nikola Moscatello, svetovalec na poslaništvu Kraljevine Jugoslavije pri Svetem sedežu, in so potekala neposredno z državnim tajnikom (in kasnejšim papežem Pijem XII.) Eugeniem Pacellijem. Sicer je bil na jugoslovanski strani obveščen še ožji vladni krog, za mnenje so povprašali tudi zagrebškega nadškofa Antuna Bauerja in ljubljanskega škofa Gregorija Rožmana, v zvezi z manjšinskim vprašanjem pa tudi Engelberta Besednjaka. Kot svetovalec je bil na vatikanski strani v oblikovanje teksta konkordata vključen tudi vatikanski nuncij v Jugoslaviji Ermenegildo Pellegrinetti. Po približno dveletnem usklajevanju je bil 25. 7. 1935 kmalu po nastopu vlade JRZ sporazum podpisan.¹⁹

Tudi Stojadinovićevega vlada je bolj ali manj sledila politični kontinuiteti prejšnjih vlad, ki so v konkordatu videle sredstvo za utrditev notranje in zunanje politike. Kljub daljšemu zavlačevanju z ratifikacijo z namenom zagotovitve večine glasov med poslanci ter senatorji niso predvideli tako ostrega odpora SPC. Poleg porasta srbskega nacionalizma in nestrpnosti do RKC v vrstah SPC od izvolitve Varnave za patriarha leta 1930 dalje je bila hierarhija SPC nezadovoljna s pozicijo SPC v državi in užaljena, da se vlada ni v večji meri posvetovala z njo okoli konkordata, zahtevala preklic konkretnega predloga. To so izkoristile opozicijske stranke, ki so združeno moč želele uporabiti, da bi spodnesle vladno. Množični protesti, kritike in javna obračunavanja, s katerimi se je politiziral pravno-diplomatski akt, ki je urejal zakonodajo RKC, so temeljili na obtožbah, da se vlada povezuje s fašistično Italijo (papeža se je povezovalo z Mussolinijem) in da bo s kršenjem ustavnih pravic in finančnimi izdatki države v korist RKC ogrožen pravoslavni oz. nekatoliški del prebivalstva Jugoslavije. Relativni molk škofovske konference, »nezainteresiranost« nekdanje HSS in zmerna distanca nekdanje SLS do konkordata so vladno postavili v še težji položaj. Protesti so se po potrditvi konkordatskega predloga v skupščini 23. 7. 1937 in smrti srbskega patriarha Varnave naslednjega dne namreč

¹⁸ Žutić, *Kraljevina Jugoslavija*, 175–220; S.RR.SS., AA.EE.SS., Jugoslavia, pos. 96 (P.O.), fasc. 54. Pismo iz Državnega tajništva Jevremu Simiću in Pellegrinettiju, Vatikan, 20. 8. 1931.

¹⁹ Glej: Mužić, *Katoliška crkva*; Pantić, *Srpska pravoslavna crkva*; Salimić, *Al di là*; Bonutti, »Neratificirani« konkordat; Mithans, *Urejanje odnosov*.

le še zaostрили, zato je bila ratifikacija v senatu po nekajkratnih preložitvah 1. 2. 1938 dokončno odpovedana.²⁰

Dileme glede Koroščevega stališča do konkordatskega predloga

Korošec je bil v javnosti zelo zadržan do vprašanja konkordata med Kraljevino Jugoslavijo in Svetim sedežem, zlasti ker obdobje od podpisa konkordatskega predloga leta 1935 do končnega preklica ratifikacije konkordata v senatu v začetku leta 1938 sovпада z njegovim vodenjem notranjega ministrstva v vladi JRZ. Že tako pa je za nasprotnike konkordata, med katerimi so močno izstopali pripadniki SPC, kot katoliški duhovnik in »policijski minister« med ministri veljal za najbolj osovraženega.²¹ Posledično se v času »gonje proti konkordatu« ni izrekel niti za niti proti konkordatu. S pozicije vodje bivše SLS in zlasti duhovnika ni utemeljenega razloga, da ne bi podpiral sprejema konkordata, kar potrjuje tudi njegov »zagovor« pred mariborskim škofom Ivanom Jožefom Tomažičem februarja 1938 in njegovo delovanje v »vladnem zakulisju«. ²² Kljub temu so se pred podpisom konkordata pojavljale govorice, da konkordatu dejansko nasprotuje. Da sta tako takratni pravosodni minister Božidar Maksimović²³ kakor tudi tajnik jugoslovanske nunciature Paolo Bertoli²⁴ trdila, da Korošec ni podpiral konkordata, gotovo ni naključje, četudi sta navajala deloma različne razloge. Maksimović je na sestanku z Nikolo Moscatellom, pogajalcem za sklenitev konkordata, sicer tudi katoliškim duhovnikom, in Jevtićem, takratnim zunanjim ministrom, novembra 1933 izrazil mnenje, da bi z ureditvijo versko-političnih vprašanj SLS in Korošec izgubila veliko političnega kapitala. Moscatello je temu oporekal – a ga ni zavrnil – rekoč, da Korošec in drugi nasprotujejo sklenitvi konkordata zato, ker menijo, da vlada ne bo izpolnjevala v konkordatu prevzetih obvez. Slabo mnenje o vladi naj bi poleg Korošca in Svetega sedeža imela celotna rimskokatoliška javnost po svetu.²⁵ Bolj kakor sama »obtožba« preseneča dejstvo, da Moscatello njegovega nasprotovanja konkordatu ni zanikal. Paolo Bertoli pa je po drugi strani izjavil, da je bil Korošec vedno proti konkordatu zaradi nasprotovanja politiki Svetega sedeža, ki naj bi bila fašistična in protislovanska, kot tudi zaradi nezaupanja Srbom.²⁶

²⁰ Mužić, *Katoliška crkva*; Pantić, *Srpska pravoslavna crkva*; Ramet, *The three Yugoslavias*, 94–99; Mithans, *Urejanje odnosov*; Radić, *Život u vremenima*; Dožić, *Memoari patriarha srpskog*, 100–103.

²¹ Več glej: Salmić, *Al di là*; Manojlović Pintar, *Još jednom*; Pantić, *Srpska pravoslavna crkva*; Ratej, *Odtenki politizacije*; Mithans, *Sklepanje jugoslovanskega konkordata*; Mithans, *Urejanje odnosov*.

²² O tem v nadaljevanju.

²³ PANG 1133, Besednjak Engelbert, t. e. 16, a. e. 4/3, Sastanak sa ministrima spoljnih poslova i pravde u ministarstvu pravde 15. novembra 1933 od 5 do 9 sati uveče.

²⁴ S.RR.SS., AA.EE.SS., *Jugoslavia*, pos. 115, fasc. 79. Pismo Bertolija Pizzardu, zadeva: Il Nuovo Gabinetto-Situazione interna – Politica esterna – Concordato, Rim, 25. 6. 1935.

²⁵ PANG 1133, Besednjak Engelbert, t. e. 16, a. e. 4/3. Sastanak sa ministrima spoljnih poslova i pravde u ministarstvu pravde 15. novembra 1933 od 5 do 9 sati uveče.

²⁶ S.RR.SS., AA.EE.SS., *Jugoslavia*, pos. 115, fasc. 79. Pismo Bertolija Pizzardu, zadeva: Il Nuovo Gabinetto-Situazione interna – Politica esterna – Concordato, Rim, 25. 6. 1935.

Korošec ni nikdar odkrito nastopil proti konkordatu, medtem ko je dal vedeti, da zagovarja sklenitev konkordata. Tako je na primer pisal vodji mariborskega semenišča, da naj ga obvesti o prijateljih, ki se ne bodo dovolj »ogreli« za konkordat, kar je bilo predano mariborskemu škofu Tomažiču, ta pa se je glede odgovora na pismo posvetoval z nuncijem Pellegrinettijem.²⁷

Enega od redkih odzivov na namigovanja o povezavi Korošca s konkordatom navaja nuncij Pellegrinetti²⁸ v začetku februarja 1937, ko so se protikonkordatske kritike že zaostrovale. Korošec je omenil, da ga obtožujejo, da je sestavljal konkordat, čeprav pri tem ni imel nobene vloge [sic!], kar potrdi tudi nuncij. Korošec je nekoliko dvomil o izidu, saj je konkordat prešel v roke skupščine, na katero vlada JRZ ni imela polnega vpliva, poleg tega pa so bili poslanci skoraj vsi Srbi, »nezmožni spregledati atavistične bizantinske zarote« proti papežu.²⁹ Po – precej napihnenih – besedah Ivana Ribarja, dolgoletnega člana Demokratske stranke in nato vodje Demokratske leve, pa naj bi se Korošec obnašal, kot da ga zadeva ne zanima, čeprav naj bi bil dejansko režiser celotne drame okoli konkordata, ki naj bi omogočila svobodno katoliško delovanje v Jugoslaviji, vse z blagoslovom kraljevega namestnika kneza Pavla Karadjordjevića.³⁰ Ni dvoma, da je bil Korošec kot katoliški duhovnik na mestu notranjega ministra v fazi potrjevanja konkordata oseba, na katero se je Vatikan posebej zanašal. Vendar je nuncij Pellegrinetti imel zaradi osebnih konfliktov z njim tudi pri tem vprašanju, tj. Koroševi podpori konkordatu, nekaj pomislekov. Dvomil je namreč, da bo zahteve in pričakovanja Katoliške cerkve postavil kot prioriteto pred državno politiko in osebnimi koristmi.³¹

Nuncijeve slutnje so se v sklepni fazi izkazale za vsaj deloma pravilne. Korošec je osebno preklical ratifikacijo konkordata v senatu, kar v njegovem odnosu do konkordata tudi odpira ključno dilemo. Ta poteza je kljub temu bolj kot dvome v njegovo (načelno) podporo konkordatu vzbudila očitke, s strani predstavnikov RKC tudi zgražanja, da kot duhovnik daje prednost politični karieri in da tako ni dovolj storil za zaščito konkordata. Nuncij Pellegrinetti pa naj bi Korošca celo obtožil, da je glavni krivec za odpoved konkordata.³²

Ni znano, kdaj je Korošec prvič videl besedilo konkordatskega predloga, saj je sklepanje potekalo tajno,³³ predpostavljamo lahko, da ne pred njegovo objavo s strani SPC decembra 1936 (pod naslovom *Primedbe i prigovori na projekt konkordata*).³⁴ Predhodna domnevna stališča do konkordata – kot je tudi razvidno –

²⁷ ASV, Archivio di Prefettura, Diario di Pellegrinetti, n. 16, 10. 1. 1937.

²⁸ Ravno Korošec pa je Pellegrinettiju predstavil prvi osnutek konkordata iz leta 1922. Gl. ASV, Archivio di Prefettura, Diario di Pellegrinetti, n. 8, 24. 11. 1922.

²⁹ S.RR.SS., AA.EE.SS., *Jugoslavia*, pos. 96 (P.O.), fasc. 65. Pismo Pellegrinettija Pacelliju, 1. 2. 1937.

³⁰ Ribar, *Politički zapisi II.*, str. 203.

³¹ S.RR.SS., AA.EE.SS., *Jugoslavia*, pos. 96 (P.O.), fasc. 64. Pismo iz nunciature v Beogradu, februar 1937.

³² Kolar, *Korošec*, str. 200; prim. ASV, Archivio di Prefettura, Diario di Pellegrinetti, n. 17, 21. 1. 1938.

³³ Glej: Mithans, *Vloga tajnega pogajalca*; Mithans, *Urejanje odnosov*.

³⁴ *Primedbe i prigovori*.

so povsem splošna, ne konkretno vsebinske narave. Žal o slednjih sploh nimamo materiala, ki bi nam omogočil trdnjšo oceno njegove pozicije do konkordata.

Opazka ministra Maksimovića o izgubi političnega kapitala SLS ob sklenitvi konkordata ni brez osnove. Tudi Mateja Ratej postavlja tezo, da je bil argument o zapostavljenosti Katoliške cerkve politični konstrukt in eden od najuspešnejših elementov politizacije SLS ter hkrati uradno stališče Rimskokatoliške cerkve v Kraljevini.³⁵ Če je bilo Koroščevo javno »distanciranje« od konkordata v času njegovega potrjevanja politično »razumljivo«, bi rezerviranost nekdanje SLS oz. slovenskega dela JRZ lahko razložili z dveh vidikov: na Slovenskem – le tam bi lahko nekdanja SLS občutno vplivala na javno mnenje – praktično ni bilo opozicije proti konkordatu, tako da ni bilo potrebe po »mobilizaciji« slovenskih katoličanov, medtem ko se vidnejši slovenski politiki v JRZ najverjetneje niso želeli posebej izpostavljati v »konkordatskem boju« glede na že tako napete odnose na verskem in nacionalnem polju. Največja slovenska stranka tudi ni imela zadostnega političnega vpliva, da bi omogočila sprejetje konkordata. Je pa svoj vpliv izvajala po drugih kanalih. Miha Krek, takrat minister brez listnice, je tako Stojadinovića zaprosil, naj se okoli ponudbe slovenskih opozicijskih poslancev, ki so bili v zameno za politične koncesije v Dravski banovini na račun nekdanje SLS pripravljeni podpreti konkordat, sporazume s Koroščem. Hkrati ga je tudi »opozoril«, da ne bi rad, da se zaradi želje po čim večji poslanski podpori konkordatu ogrozi »sloga« v njihovem »skupnem delu«. ³⁶ Z drugimi besedami, naj tej ponudbi ne nasede. Iz tega je očitna preračunljivost SLS, ki je močno prisotna tudi pri Korošču.

Da bi SLS bolj ustrezalo stanje brez konkordata,³⁷ ni moč potrditi niti zavr-niti, saj njeno stališče (ter ne nazadnje epilog »zgodbe o konkordatu«) skoraj ni imelo vpliva na njeno volilno bazo. Predstavlja pa simptomatsko držo nekdanje SLS, ki je že od združitve igrala dve igri: »proticentralistično-slovensko« na Slovenskem (a ne protijugoslovansko!) ter »centralistično-jugoslovansko« v Beogradu, kar pa je bilo v jugoslovanskih razmerah ter v letih, ko je rasel vpliv nacionalističnega ekskluzivizma, dolgoročno »pogubno«. Kontinuiteto vztrajanja pri jugoslovanskem okvirju pa je sicer opaziti pri SLS vse do druge polovice osemdesetih let.³⁸

³⁵ Ratej, *Odtenki politizacije*, str. 37; prim. Gašparič, *SLS*, str. 273–281.

³⁶ AJ, 37 Milan Stojadinović, fasc. 47 Prepiska sa ministrima bez portfelja (1935–1938), jed. 305 (minister bez portfelja Miha Krek). Pismo Kreka Stojadinoviću, Beograd, 17. 7. 1937. Prim. Ratej, *Odtenki politizacije*, str. 45–46.

³⁷ Glej: S.RR.SS., AA.EE.SS., *Jugoslavia*, pos. 115, fasc. 79. Pismo Bertolija Pizzardu, zadeva: Il Nuovo Gabinetto-Situazione interna – Politica esterna – Concordato, Rim, 25. 6. 1935; PANG 1133, Besednjak Engelbert, t. e. 16, a. e. 4/3, Sestanek Nikole Moscatella s pravosodnim ministrom Božom Maksimovićem dne 15. 11. 1933.

³⁸ Glej: Ramšak, *Politična emigracija*.

Odzivi jugoslovanskih političnih akterjev in Srbske pravoslavne cerkve na vlogo Korošča v konkordatski krizi

Nasprotniki konkordata – SPC, politična opozicija in razna, predvsem srbska društva³⁹ – so Korošča kot vodjo represivnega aparata in katoliškega duhovnika označili za najodgovornejšega pri zaostritvi medverskih odnosov v državi. Očitki so se še rapidno poosttrili po incidentu, ko je policija zatrla demonstracije pravoslavnih vernikov, ki so jih brez dovoljenja organizirali v Beogradu pod krinko procesije za ozdravljenje patriarha SPC Varnave (»krvava litija«).⁴⁰ Po letu 1920, ko je v času Koroščevega ministriovanja v resorju za promet prišlo do splošne stavke železničarjev Jugoslavije s smrtnimi izidi in mu je Socialistična delavska stranka Jugoslavije nadela vzdevek »krvavi pop«,⁴¹ so nasprotniki konkordata pripisali Korošču še odgovornost za »krvavo litijo«. Na to percepcijo ni dosti vplivalo dejstvo, da je kot notranji minister taktično zavzel neodvisno stališče do konkordata. Gotovo pa gre za dobro premišljeno potezo, saj bi najverjetneje še poslabšalo situacijo, če bi konkordat glasno zagovarjal ali celo pozival katoliške množice k njegovi obrambi.

Menda naj bi Korošec po »krvavi litiji« tudi razmišljal o odstopu z mesta notranjega ministra, a naj bi ga od tega odvrnil Franc Hrastelj z anekdoto o beograjskem taksistu. Taksist naj bi ga svaril pred konkordatom, ki da hoče dobiti v roke vladu in pokatolicaniti vse pravoslavce.⁴²

Korošec je vodil tudi državno cenzuro tiska in zaradi zmanjšanja konfliktov je prepovedal vsakršno objavljanje člankov o konkordatu brez posebnega dovoljenja.⁴³ To je veljalo tudi za izjave škofovske konference.⁴⁴ Premier Stojadinović je kasneje pojasnil nunciju Pellegrinettiju, ki je izrazil kritiko na takšno ravnanje, da kampanje SPC v takšni obliki in razsežnostih ni pričakoval. Poudaril je, da je odzive SPC ostro obsodil, zlasti ko so z govorom patriarha Varnave 13. 1. 1937 dobili agresivnejšo obliko.⁴⁵ Premier je nunciju priznal, da je s popolno cenzuro storil veliko napako.⁴⁶

³⁹ Več: Salmič, *Al di là*; Mithans, *Urejanje odnosov*; Pantić, *Srpska pravoslavna crkva*.

⁴⁰ Glej: Mithans, *Sklepanje jugoslovanskega konkordata*, str. 103; Manojlović Pintar, *Još jednom*, str. 165–166; Živojinović, Lučić, *Varvarstvo*, str. 441–468; govor predsednika odbora za preučitev vprašanja konkordata dr. Vojislava Janjića 23. 7. 1937 (*Beleške narodne skupščine*, 23. 7. 1937; prim. Ribar, *Politički zapisi III.*, str. 100, 101).

⁴¹ Pellegrinetti pa (zmotno) navaja, da so ga za »krvavega popa« oklicali »Hrvati«. Glej: S.RR.SS., AA.EE.SS., *Jugoslavia*, pos. 115, fasc. 79. Pismo Bertolija Pizzardu, zadeva: Il Nuovo Gabinetto-Situazione interna – Politica esterna – Concordato, Rim, 25. 6. 1935.

⁴² Ratej, *Odtenki politizacije*, str. 46 po Golec, *Spomini*, str. 286.

⁴³ Krošelj, *Borba za konkordat*, str. 199–200.

⁴⁴ Glej: AJ, 37 Milan Stojadinović, fasc. 46 Prepiska sa ministrima (1935-1939) – notranji ministri. Pismo Korošča Stojadinoviću, Beograd, 8. 1. 1937; S.RR.SS., AA.EE.SS., *Jugoslavia*, pos. 96 (P.O.), fasc. 64. Prepis telegrama Korošča Stojadinoviću, 15. 1. 1937.

⁴⁵ S.RR.SS., AA.EE.SS., *Jugoslavia*, pos. 96 (P.O.), fasc. 65. Pismo Pellegrinettija Pacelliju, zadeva: Colloquio col Ministro Presidente. Concordato, Beograd, 25. 2. 1937; prim. AJ, 102 Krakov Stanislav, fasc. 7, jed. 18. Govor patriarha Varnave ob pravoslavnom novem letu 1937; ARS, 641 Ljubljanski Sokol, 1863–1941, a.e. 5623, š. 48. Pismo episkopa Nikolaja Antonu Korošču, 18. 8. 1937.

⁴⁶ S.RR.SS., AA.EE.SS., *Jugoslavia*, pos. 96 (P.O.), fasc. 65. Pismo Pellegrinettija Pacelliju, zadeva: Colloquio col Ministro Presidente. Concordato, Beograd, 25. 2. 1937.

Milan Stojadinović se je kot osrednja oseba zagovornikov konkordata odločil, da ne bo podlegel pritiskom in bo izpeljal ratifikacijo tega akta, pri čemer se je zanašal na premoč države in podcenjeval moč ter razsežnosti protikonkordatske opozicije. Svoje sodelavce je opozoril, da ne bo dovolil vmešavanja ne ulice ne vojske in ne Cerkve.⁴⁷ Stoimiroviću je še 29. 6. 1937 dejal, da ga je dejansko SPC prisilila, da vztraja pri ratifikaciji konkordata, saj bi sicer izpadlo, kot da se podreja patriarhu.⁴⁸ Na eni strani je tako SPC grozila z ekskomunikacijo poslancev, ki bodo glasovali za konkordat,⁴⁹ Stojadinović pa, da bo izključil iz JRZ vsakogar, ki bo glasoval proti sprejemu konkordata.⁵⁰ Grožnje so bile nato na obeh straneh tudi izpeljane.

Potrditev konkordatskega predloga v skupščini 23. julija 1937 je bila bolj pirova zmaga, saj konkordat brez ratifikacije tudi v senatu ni mogel stopiti v veljavo. Slednje je zelo otežila smrt patriarha Varnave le nekaj ur po glasovanju v skupščini, kar je povzročilo razburjenje in demonstracije med širšimi množicami, saj so smrt povezovale s »konkordatsko zgodbo«. Vlada si tako ni mogla privoščiti, da bi konkordat takoj poslala v senat brez vsaj načelnega konsenza s SPC.

Ključna oseba v jugoslovanski politiki v tistem času, knez namestnik Pavle Karadjordjević, je bil popolnoma neuspešen, ko je s politiko urejanja odnosov s priznanimi verskimi skupnostmi poskušal nadaljevati delo kralja Aleksandra. Tudi on med konkordatsko krizo ni ušel kritikam.⁵¹ Stojadinović piše, da mu je knez namestnik Pavle prepuščal odločitve v zvezi z ratifikacijo konkordata⁵² in se zato za konkordat niti ni javno opredeljeval.

Stojadinović in Korošec sta bila še v drugi polovici avgusta odločena, da se izpelje potrditev konkordata in zatre odpor politične opozicije in SPC.⁵³ Stojadinović je izpostavil tri razloge, zakaj se je odločil ratificirati konkordat: 1) zaradi ugleda države in vrednosti podpisa konkordata, 2) ker Cerkev ne more biti nad državo in 3) zaradi vprašanja »Srbija ali Jugoslavija?«.⁵⁴

Po sprejemu pri knezu namestniku Pavlu⁵⁵ je Korošec pisal Stojadinoviću, da se ne sme za vsako ceno (na račun konkordata) doseči sporazum s SPC, ki pa se je vendarle kazal kot nujen. Zato je menil, da se v primeru negativnega odgovora s strani Svetega sinoda SPC ne sme takoj poseči po strožjih ukrepih, ampak se morajo izčrpati vsa sredstva, ki bi pripeljala do pomiritve s hkratno ratifikacijo konkordata. Korošec je predlagal, da Stojadinović zaprosi za pomoč

⁴⁷ Pantić, *Srpska pravoslavna crkva*, str. 150.

⁴⁸ Stoimirović, *Dnevnik*, str. 148; prim. Boban, *Maček i politika*, str. 298.

⁴⁹ Pantić, *Srpska pravoslavna crkva*, str. 159.

⁵⁰ Pantić, *Srpska pravoslavna crkva*, str. 150; Stoimirović, *Dnevnik*, str. 147.

⁵¹ Glej: AJ, 74 Kraljev dvor, fasc. 75, jed. 106. Telegram knezu namestniku, Beograd.

⁵² Stojadinović, *Ni rat ni pakt*, str. 487–488.

⁵³ Mužić, *Katoliška crkva*, str. 177; S.RR.SS., AA.EE.SS., *Jugoslavia*, pos. 96 (P.O.), fasc. 66. Pismo Pellegrinettija Pacelliju, zadeva: Dichiarazioni di Macek sul Concordato. Il Concordato dipende dall'atteggiamento di Macek? Incidenti in Serbia. Attività del partito governativo. Un articolo dell'«Slovenec». Il ritorno del sig. Stojadinovic, Beograd, 19. 8. 1937.

⁵⁴ AJ, 37 Milan Stojadinović, fasc. 25, jed. 195 (konkordat). Pismo Stojadinovića, 19. 8. 1937.

⁵⁵ S katerim naj bi tudi sicer imel pogoste pogovore o konkordatu (Ribar, *Politički zapisi*, str. 190–191).

njim naklonjene metropolitane, da bi le-ti poskušali vplivati na mnenje Svetega sinoda.⁵⁶

Premier osebno tudi ni nameraval preklicati konkordata, a je to na koncu storil na zahtevo kraljevega namestništva.⁵⁷ Po ministru dvora Milanu Antiću naj bi Sveti arhierejski sabor z zagrebškim metropolitom SPC Dositejem na čelu kot pogoj za pomiritev konkordatske krize junija, julija in avgusta od kneza namestnika Pavla zahteval: 1) da se takoj prekliče konkordat ter 2) da se zamenja Stojadinovićevo vlado kot glavni vzrok krize. Na prvo naj bi knez namestnik Pavle pristal, ni pa mogel sprejeti drugega pogoja, saj bi se s tem priznala superiornost cerkvene nad državno oblastjo. Obe strani naj bi se približali rešitvi, da se odstopi od konkordata, Stojadinović pa odide predčasno. Drugi dokumenti tega ne potrjujejo, a glede na razvoj dogodkov je to delno sprejemljivo. Hrvaški zgodovinar Ivan Mužić je res povprašal (prek jugoslovanskega diplomata Anteja Smith - Pavelića) kneza namestnika Pavla, ali ta trditev o »pogojih« SPC drži, a zdi se, da je prejel zgolj nasvet od Smith - Pavelića, naj te svoje hipoteze preveri.⁵⁸

9. oktobra 1937 je Stojadinović izjavil, da vztraja pri že objavljenem stališču, da dokler se ne bo situacija v državi umirila, konkordat še ne bo predložen v ratifikacijo senatu.⁵⁹ Vendar ta izjava ni imela učinka. Zato je Korošec na seji finančnega odbora narodne skupščine 29. decembra 1937 zagotovil, da vlada ne bo sprejela ne starega ne novega konkordata.⁶⁰ Vlada pa s temi izjavami – ter »končno« Stojadinovićevo 1. februarja 1938⁶¹ – vendarle ni podlegla kritikam opozicijskih strank, saj se je obdržala na oblasti.

V najbolj »kritičnih« trenutkih konkordatske krize je Korošec torej trezno presodil, da bo knez namestnik Pavle – pred Stojadinovićem – klonil pod pritiskom SPC, kakor tudi to, da so Stojadinoviću »šteti dnevi«, saj je predvsem zaradi svoje zunanjepolitične politike izgubljal knezovo podporo. To bi lahko pojasnilo, da je Korošec pred Stojadinovićem konec decembra 1937 podal izjavo o »končni« odpovedi konkordata in s tem poskušal pravočasno izstopiti iz potaplajoče se barke tudi za ceno papeževe graje. Nuncij Pellegrinetti se potemtakem sploh ni ušel, ko ga je označil za »politikanta«.⁶²

⁵⁶ AJ, 37 Milan Stojadinović, fasc. 46 Prepiska sa ministrima (1935–1939) – notranji ministri. Pismo Korošca Stojadinoviću, Beograd, 20. 8. 1937.

⁵⁷ Mužić, *Katoliška crkva*, str. 183. Prim. S.RR.SS., AA.EE.SS., *Jugoslavia*, pos. 96 (P.O.), fasc. 66. Pismo Pellegrinettija Pacelliju, zadeva: La lotta contro il Concordato – Fogli, libelli, discorsi. Adunata del clero serbo. La situazione attuale., Beograd, 23. 9. 1937.

⁵⁸ AJ, 797 Knez Pavle, rolna 008, 0045, 0068.

⁵⁹ *Slovenec*, 10. 10. 1937; *Jutarnji list*, 1937, let. 26, št. 9234; S.RR.SS., AA.EE.SS., *Jugoslavia*, pos. 96 (P.O.), fasc. 66. Pismo Pellegrinettija Pacelliju, zadeva: Il Concordato non sarà presentato al Senato. Dichiarazione del Presidente del Consiglio, Beograd, 12. 10. 1937.

⁶⁰ *Slovenec*, 29. 12. 1937.

⁶¹ Glej tudi: S.RR.SS., AA.EE.SS., *Jugoslavia*, pos. 96 (P.O.), fasc. 67. Pismo Bertolija Pacelliju, zadeva: Dichiarazione del Santo Concilio sul Concordato, Beograd, 8. 2. 1938.

⁶² »Tudi za Korošca velja 'politique d'abord'« (ASV, Arch. Nunz. Jugoslavia, indice 1209, busta 16. Pismo Pellegrinettija Pacelliju, zadeva: Circa onorificenza per Dott. Korošec, Min. dell'Interno, 8. 10. 1935).

Stojadinović je med »borbo za konkordat« pričakoval aktivno podporo RKC, ki pa se v zvezi s tem problemom za razliko od SPC ni naslonila na svoje vernike, niti se ni spustila v odprt konflikt s SPC.⁶³ Umanjkala pa je tudi pričakovana podpora največje hrvaške stranke, bivše Hrvatske seljačke stranke. Tako hrvaško politično vodstvo kakor hrvaški rimskokatoliški škofje naj bi namreč zaradi »političnega sovraštva« do Korošca bolj zagovarjali politično stališče Vladka Mačka, takratnega predsednika bivše HSS, da je konkordat »samo vprašanje srbske vlade v Beogradu«, kakor pa, da je sprejetje konkordata potreba države in v prvi vrsti v korist katoličanom. Pri tem so nasprotniki konkordata dobili vtis, da konkordata nočejo niti katoličani, saj naj bi ga večina Hrvatov zavračala. Vladko Maček naj bi bil mnenja, da je konkordat sklenila srbska pravoslavna – ne jugoslovanska – vlada, brez posvetovanja s hrvaškimi političnimi predstavniki. Pridružil se je stališču več opazovalcev, da je za konkordat nosila odgovornost samo Jevtičeva vlada, katere edini motiv v »gonji« proti konkordatu je bil ponoven prihod na oblast.⁶⁴ Nekdanja HSS naj bi hrvaškemu vprašanju dajala prednost pred konkordatom. Posledično se niso želeli vmešavati v obračune med srbskimi politiki niti tvegati zamere kneza namestnika Pavla – Maček se tako ni strinjal z negativnim stališčem Združene opozicije do ratifikacije konkordata – in se zato v konkordatski »borbi« v glavnem niso opredelili.⁶⁵

Opozicijske stranke, ki nikdar prej ne kasneje niso dosegle takšne sloge kot pri nasprotovanju konkordatu, je gnala predvsem sla po moči – zamenjavi takratne vlade ter prihod na oblast. Pri tem so bili najglasnejši pripadniki JNS, krog, ki je dejansko sklenil konkordat in tako imel vse »zasluge« za njegovo vsebinsko plat. Stojadinovičeva vlada je namreč dodala le nekaj manjših dodatkov in zakonski predlog h konkordatu, ki zagotavlja vsem drugim priznanim veroizpovedim, da lahko zase zahtevajo vse pravice, ki bi jih s konkordatom dobila RKC, če jih še ne uživajo.⁶⁶ Z delnim uspehom so tako izkoristili mobilizirajočo moč SPC, vsi so poudarjali škodo, ki bi jo konkordat prinesel srbskemu (nekatoliškemu) prebivalstvu, ter finančno breme, ki naj bi ga predstavljal za državo. Razmeroma pomemben aspekt »kritik« konkordata je bilo povezovanje Vatikana s fašistično Italijo, prepričanje, da bi se s konkordatom vzpostavil politični kanal za prodor fašizma v Kraljevino Jugoslavijo.⁶⁷ Na to so opozarjali še posebej komunisti.⁶⁸ Zlasti je bil sporen očitek o tem, da konkordat krši versko enakopravnost, saj so bile pravice, ki bi jih pridobila RKC, povsem enakovredne s tistimi, ki jih je že imela SPC, hkrati pa je konkordatski predlog, kot že omenjeno, vseboval zakonsko določilo, na podlagi katerega bi tudi druge verske skupnosti lahko zahtevale iste pravice. Ne moremo pa vseh pripomb povsem zanikati. Že če spremljamo celoten

⁶³ Prim. Alexander, *The triple myth*, str. 33–34.

⁶⁴ Glej: Slovenec, 27. 7. 1937, 2, »Bogoljub Jevtič«; Živojinović, Lučić, *Varvarstvo*, str. 484; AJ, 37, fasc. 1, jed. 5. Poročilo Stojadinoviću o pogovorih z Mačkom, Beograd, 15. 3. 1937; Krošelj, *Borba za konkordat*, str. 167; Boban, *Maček i politika*, str. 285–289.

⁶⁵ Pantić, *Srpska pravoslavna crkva*, str. 154. Boban, *Maček i politika*, str. 288.

⁶⁶ Kušej, *Konkordat*, str. 73.

⁶⁷ Mithans, *Urejanje odnosov*, str. 347–348.

⁶⁸ Čolaković, *Kazivanje*, str. 147.

petnajstletni proces sklepanja konkordata, lahko opazimo, da so se zahteve RKC z vsakim predlogom povečale, vlada pa je na več mestih popustila, kar pa je tudi sestavni del pogajanj. Ne nazadnje je tudi Sveti sedež sprejel koncesije, ki jim je v začetnih pogajanjih nasprotoval.⁶⁹ Politična opozicija pa ni dobila polnega zadoščenja, saj se je Stojadinović obdržal na čelu vlade.

Vlada je popustila v prvi vrsti SPC, saj ji je dokončen odstop od konkordata predstavljal edino možnost, da z največjo versko skupnostjo v državi obnovi odnose in pomiri protestnike.⁷⁰ Sledilo je premirje – s strani države za vse izrečene kazni in še nezaključene kazenske postopke, povezane s predlogom konkordata, in s strani Arhιερεjskega zbora SPC, ki je ukinil vse kazni, izrečene ministrom in poslancem, ki so v skupščini glasovali proti konkordatu.⁷¹ S tem so se »konkordatski boji« tudi končali. Vprašanje o prihodnjih pogajanjih o novem konkordatu je ostalo odprto in odvisno od razvoja dogodkov, a vsekakor jih vlada ni nameravala izpeljati v bližnji prihodnosti.

Korošec, Sveti sedež in jugoslovanski episkopat med konkordatsko krizo

Lahko bi rekli, da Korošec, kljub dolgoletnim izkušnjam – od vidnih jugoslovanskih političnih osebnosti je vztrajal najdlje (vse do smrti leta 1940) – politike večkrat ni mogel zadovoljivo povezovati z duhovništvom in v politiki enakovredno zastopati slovenskih in jugoslovanskih interesov. Kot zapriseženega monarhista je gotovo potrla politična konfinacija, v času katere pa je vendarle ohranil odnose s kraljem Aleksandrom.⁷² Mir in sidrišče zunaj razburkanosti političnih voda »beograjske čaršije« in slovenskega političnega provincializma, ko nemalokrat niti vodilni predstavniki SLS niso doumeli politike v Beogradu, kaj šele zunaj države, je iskal v C(c)erkvi. Tako naj bi bil po Krošljevem mnenju najhujši osebni udarec za Korošca, ko so ga jugoslovanski škofje obtožili krivde zaradi preklica ratifikacije konkordata.⁷³ Šlo je torej za epizodo v njegovem življenju, ki je presejala očitno občasno neusklajenost SLS s stališči Katoliške cerkve, ki je stranki v prvi vrsti zagotavljala politični kapital in je sicer pretežno dajala prednost lastnim interesom pred cerkvenimi.⁷⁴

Stališče Svetega sedeža je bilo jasno že novembra 1935 – če konkordat ne bo ratificiran, se bo Korošec znašel v težavah,⁷⁵ pojavljajo se tudi »priporočila«,

⁶⁹ Glej: Mithans, *Urejanje odnosov*, str. 290–294.

⁷⁰ Pantić, *Srpska pravoslavna crkva*, str. 161.

⁷¹ *Slovenec*, 9. 2. 1938, 2, Amnestija kazni v zvezi s konkordatom; *Slovenec*, 11. 2. 1938, 2, Arhιερεji ukinili kazni pravoslavne cerkve.

⁷² Pelikan, *Tajno delovanje*, str. 575–607.

⁷³ Krošelj, *Borba za konkordat*, str. 181, 199.

⁷⁴ Podobno se je razhajala tudi Narodna radikalna stranka s Srbsko pravoslavno cerkvijo; glej: Ratej, *Odenki politizacije*, 2008.

⁷⁵ S.RR.SS., AA.EE.SS., *Jugoslavia*, pos. 96 (P.O.), fasc. 63. Pismo Pacellija Pellegrinettiju, Vatikan, 2. 12. 1935.

da naj Sveti sedež v tem primeru od Korošca zahteva, da izstopi iz koalicije.⁷⁶ Pri Svetem sedežu in v beograjski nunciatuuri so pričakovali, da bo kot »katoliški« minister najbolj aktivno podpiral ratifikacijo konkordata. Pohvaljen je bil za hiter podpis konkordata. Kljub temu je nuncij Pellegrinetti novembra 1935 pri podajanju mnenja v zvezi z imenovanjem Korošca za apostolskega protonotarja, kar je predlagal mariborski škof Tomažič, naziv pogojeval z ratifikacijo konkordata.⁷⁷

Ob Koroščevem taktiziranju se mu je očitalo, da daje prednost političnim koristim, »sodu pa je izbila dno« njegova izjava 29. 12. 1937, da ratifikacija ni le odložena, ampak da konkordatski predlog sploh ne bo predložen v ratifikacijo senatu. Po tem pa se ni mogel izogniti niti kritikam jugoslovanskega episkopata niti nunciature v Beogradu.

Paolo Bertoli, ki je začasno vodil nunciature po Pellegrinettijevem imenovanju za kardinala, je komentiral Koroščevo izjavo o odpovedi konkordata z besedami, da je žalostno, da je ravno katoličan, še več, duhovnik zadal udarec ne le že podpisanemu konkordatu, ampak samemu načelu zakonov RKC, kar na žalost sodi v mentaliteto Srbov in njihovih navad.⁷⁸ Njegovo dejanje je označil za pilatsko gesto, saj naj bi »zavoljo ugoditi razjarjenim srbskim popom voljno sodeloval kot pogrebnik svete pravice RKC in njene svobode,« za kar ni moč najti dovolj nujnih političnih razlogov.⁷⁹

V zvezi s Koroščevo izjavo je Paolo Bertoli pisal celo mariborskemu škofu Tomažiču, da naj Korošca obvesti, da je bil njegov govor vreden vsakršne obsodbe.⁸⁰ Korošec je nadrejenemu škofu pojasnil, da besedilo govora o konkordatu pred finančnim odborom narodne skupščine ni izvirno ne v *Katoliškem listu* (z dne 27. 1. 1938) ne v *Slovincu* (z dne 9. 2. 1938), da ne obstaja niti uradni niti njegov osebni zapis o tem. Govor tako lahko obnovi le po spominu. Pravoslavci, ki so nasprotovali konkordatu, naj ne bi verjeli, da je ta akt umaknjen z dnevnega reda in iz nadaljnje obravnave. Nekateri episkopi SPC naj bi z nestrpnostjo in nasprotovanjem režimu podžgali nezaupanje in »vojno psihozo« v delu pravoslavnega klera, tako da so jih prepričali, da bi bil večji del duhovščine in pravoslavnega prebivalstva s konkordatom za vedno postavljen v težji položaj. Ker so ga mnogi spraševali, kako se stvari odvijajo, in mu zaupali, je sklical finančni odbor, kjer je zatrdil, da za vlado ne bi bilo več politično primerno v katerikoli obliki izpeljati konkordata. S tem je Korošec predstavil svoje osebno mnenje – ki ni bilo v nasprotju s stališčem vlade –; prepričan je bil namreč, da bi vlada JRZ z vztrajanjem pri

⁷⁶ S.RR.SS., AA.EE.SS., *Jugoslavia*, pos. 96 (P.O.), fasc. 63. Pogovor med Pacellijem in Moscatellom, zadeva: Colloquio con Mgr. Moscatello, 12. 11. 1935.

⁷⁷ S.RR.SS., AA.EE.SS., *Jugoslavia*, pos. 96 (P.O.), fasc. 63. Pismo Pellegrinettija Pacelliju, zadeva: Per Onorificenza ad Antonio Korošec, Sac. D. diocesi di Maribor, Ministro dell'Interno in Jugoslavia, Rim, 8. 10. 1935.

⁷⁸ S.RR.SS., AA.EE.SS., *Jugoslavia*, pos. 96 (P.O.), fasc. 66. Pismo Bertolija Pacelliju, zadeva: Il Concordato al bando, Beograd, 20. 1. 1938.

⁷⁹ S.RR.SS., AA.EE.SS., *Jugoslavia*, pos. 96 (P.O.), fasc. 67. Pismo Bertolija Pacelliju, zadeva: La lotta contro il Concordato. I Popi non mollano, Beograd, 27. 1. 1938.

⁸⁰ S.RR.SS., AA.EE.SS., *Jugoslavia*, pos. 96 (P.O.), fasc. 66. Pismo Bertolija Tomažiču, Beograd, 5. 2. 1938.

konkordatu povzročila še ostrejšo bitko med vsemi politiki in drugimi nestrpnimi nasprotniki.⁸¹ Pismo, ki ga lahko razumemo tudi kot »spokoritev« in zagovor na opomin ordinarija ob (morebitnem) kršenju svoje dolžnosti do rezidence,⁸² je škofa Tomažiča zadovoljilo.⁸³

Tu vzbuja začudenje njegova izjava, da so (tudi!) v *Slovencu* napačno navajali njegovo izjavo na seji finančnega odbora. Ali to res drži ali ne, ne omenjata niti Ivan Ahčin v svojih spominih na Korošca⁸⁴ niti Joško Krošelj.⁸⁵ Vsekakor lahko do tega izrazimo pridržek, saj bi bilo nenavadno, da bi tako pomembna vest obšla strogo cenzuro tiska, sploh pa je Korošec vedno budno spremljal pisanje *Slovenca*.

Podobno kot Bertoli je Koroščevo dejanje kot neprimerno za katoliškega duhovnika označil Ermenegildo Pellegrinetti, tedaj že kardinal v Rimu. V odpovedi je videl kapitulacijo vlade pred SPC in bil srečen, da je pred tem dogodkom odšel iz Beograda, čeprav je zaradi takšnega razpleta – propada njegovega petnajstletnega dela – trpel. Motila pa ga je tudi nedejavnost Svetega sedeža.⁸⁶

Sveti sedež je 15. 2. 1938 poslal jugoslovanski vladi *aide-mémoire*, ki v glavnem povzema protestno noto nuncijskega Pellegrinettija z dne 25. 11. 1937.⁸⁷ Ironično je bila ošvrknjena »nesposobnost« vlade, rekoč, da se le-ta ne more utemeljeno izgovarjati, da je bilo vprašanje konkordata obravnavano prehitro ter da vlada ni imela časa, da sprejme svoje odločitve; konkordatska pogajanja z Jugoslavijo so namreč potekala več kot deset let, »kar je izjemen, če ne edinstven primer v analih diplomacije«.⁸⁸

V februarju leta 1938 je bila predmet razprave v korespondenci nunciature in Svetega sedeža še vedno Koroščeva izjava o preklicu konkordata. S to obrazložitvijo Bertoli ni bil povsem zadovoljen. Menil je namreč, da, tudi če so ga časopisi napačno navajali, vsa javnost misli drugače in da bi kot minister lahko, kot duhovnik pa moral preprečiti objavo napačnih informacij – njegov molk naj bi torej pomenil isto kot pritrditev. Korošec se je v pogovoru z Bertolijem opravičil, da v tistem delikatnem trenutku ni mogel zanikati avtentičnosti izjave. V nadaljevanju je ponovil razloge za svojo odločitev, ki jih je Bertoli komentiral kot zgolj dobre *politične* razloge, Korošec kot duhovnik pa bi moral imeti najprej v mislih svoje obveznosti do RKC in katoličanov. Izpostavil je tudi, da če konkordata ni mogoče ratificirati, je to zato, ker je vlada prelomila svojo svečano obljubo, ki jo je dala ob podpisu sporazuma,

⁸¹ S.RR.SS., AA.EE.SS., *Jugoslavia*, Jugoslavia, pos. 96 (P.O.), fasc. 67. Pismo Tomažiča apostolski nunciaturi v Beogradu, Maribor, 16. 2. 1938.

⁸² Glej: Kušej, *Cerkveno pravo*, str. 192.

⁸³ S.RR.SS., AA.EE.SS., *Jugoslavia*, pos. 96 (P.O.), fasc. 67. Pismo Tomažiča apostolski nunciaturi v Beogradu, Maribor, 16. 2. 1938.

⁸⁴ Godeša, Dolenc, *Izgubljeni spomin*.

⁸⁵ Glej: Krošelj, *Borba za konkordat*.

⁸⁶ ASV, Archivio di Prefettura, Diario di Pellegrinetti, n. 17, 21. 1. 1938, 9. 2. 1938.

⁸⁷ Glej: S.RR.SS., AA.EE.SS., *Jugoslavia*, pos. 96 (P.O.), fasc. 66. Pismo Pellegrinettija Stojadinoviću, Beograd, 25. 11. 1937.

⁸⁸ AJ, 372 Poslanstvo Kraljevine SHS pri Svetoj Stolicy u Rimu, fasc. 14. Aide-Memoire Svetega sedeža vladi Kraljevine Jugoslavije, Vatikan, 15. 2. 1938. Prim. Radić, *Jugoslavija i Vatikan*, str. 692–693.

s tem, ko je, ne da bi obvestila drugo stranko, tj. Sveti sedež, popustila pred SPC⁸⁹ – čeprav se RKC ni vmešavala v sklepanje sporazumov z drugimi verskimi skupnostmi.⁹⁰ Korošec je odvrnil, da mu je zelo žal, da je užalostil svetega očeta, češ da je že star in da se ni zavedal, da ravna v nasprotju z vestjo duhovnika ter nikakor ni želel okrniti pravic katoličanov. Poprosil je, da se papežu posreduje njegovo opravičilo. Obljubil je, da bo vlada, čeprav konkordata ni več mogoče ratificirati, našla način, da bo katoličanom zagotovila njihove pravice. Na to je Bertoli odgovoril, da Sveti sedež te obljube posluša že vsa leta, a se nanje ni odzval. Sedaj pa se je Sveti sedež znašel v situaciji, da je obvezan, da prekine ta molk.⁹¹ Poročilo je sklenil z besedami: »*Kljub argumentom, ki jih je podal, da bi pojasnil svojo izjavo, je vsaj priznal krivdo.*«⁹² Korošču naj bi posredovali, da papež ni le užaloščen, ampak tudi ponižan: »*Imenovali smo vas za duhovnika: ipsi autem spreverunt.*«⁹³

Po Bertolijevem mnenju je bila napaka vlade napaka v politični in parlamentarni taktiki: »*V bolj ali manj parlamentarnem režimu, ko država ni imela več moča, ki bi lahko počel, kar bi hotel, je vlada želela ratificirati konkordat, ki je bil v tajnosti pripravljen v času diktatorske vlade.*«⁹⁴

Novi vatikanski nuncij v Jugoslaviji Ettore Felici je julija bolj razumevajoče sprejel vladne obrazložitve. Stojadinović mu je dejal, da so po sprejemu konkordata, ko je bila najbolj potrebna pomoč katoličanov, ti izkazali indiferentnost, nekateri tudi sovražnost. Sedaj pa se bo počakalo, da se bo situacija umirila. Premier je še zagotovil, da bo v tem času RKC od vlade dobila več kot bi z ratifikacijo konkordata.⁹⁵ Na podlagi tega pogovora je nuncij Felici delno spremenil svoje mnenje o dogajanju »preteklega julija«, tako da je videl odpoved konkordata kot žalostno, a nujno politično potezo. Sprejel je stališče, da je bila protikonkordatska kampanja v ozadju predvsem politična.⁹⁶

Kritiki se zaradi odpovedi konkordata niso izognili niti jugoslovanski škofje oz. zagrebški nadškof Alojzije Stepinac osebno. Izjave jugoslovanskih škofov so še

⁸⁹ S.RR.SS., AA.EE.SS., Jugoslavia, pos. 96 (P.O.), fasc. 67. Pismo Bertolija Pacelliju, zadeva: Il colloquio col ministro Korosec, Beograd, 23. 2. 1938.

⁹⁰ Prim. AJ, 372 Poslanstvo Kraljevine SHS pri Svetoj Stolici u Rimu, fasc. 14. Aide-Memoire Svetega sedeža vladi Kraljevine Jugoslavije, Vatikan, 15. 2. 1938.

⁹¹ Kar je bilo objavljeno že v *Osservatore Romano*, 19. 2. 1938.

⁹² S.RR.SS., AA.EE.SS., Jugoslavia, pos. 96 (P.O.), fasc. 67. Pismo Bertolija Pacelliju, zadeva: Il colloquio col ministro Korosec, Beograd, 23. 2. 1938.

⁹³ S.RR.SS., AA.EE.SS., Jugoslavia, pos. 96 (P.O.), fasc. 67. Pismo Državnega tajništva Bertoliju. Zadeva: Udienza del 26 febbraio 1938: Rapporto della Nunziatura di Belgrado N. 20617 "Colloquio col Ministro Korosec", 26. 2. 1938.

⁹⁴ S.RR.SS., AA.EE.SS., Jugoslavia, pos. 96 (P.O.), fasc. 67. Pismo Bertolija Pacelliju, zadeva: In margine alla questione del Concordato, Beograd, 2. 3. 1938.

⁹⁵ S.RR.SS., AA.EE.SS., Jugoslavia, pos. 96 (P.O.), fasc. 67. Pismo Felicija Pacelliju, zadeva: Arrivo a Belgrado. Visita al Capo del Governo. Concordato, Beograd, 14. 7. 1938.

⁹⁶ Vendar je šlo za »politizacijo« konkordatskega vprašanja s strani vseh akterjev, tudi SPC.

skozi celotno leto 1937 »pomirljive«. ⁹⁷ Izjema je bil intervju s tedaj še koadjutorjem zagrebškega nadškofa Alojzijem Stepincem, ki ga je v januarju 1937 objavila francoska novinarka Edith Bricon. V njem naj bi dejal, da konkordat niti približno ne zadovoljuje vseh zahtev Hrvatov. Sklenil naj bi se z namenom, da bi utišal Hrvate, a da Hrvati ne bodo molčali, ampak bodo še naprej zahtevali radikalne spremembe. ⁹⁸ Korošec je zato zaprosil Stepinca, *de facto* zagrebškega nadškofa, da potrdi ali ovrže resničnost vsebine tega članka. Ta mu je marca 1937 odgovoril, da absolutno zavrača avtentičnost pogovora v takšni stilizaciji. Prav tako je dejal, da tujcem vedno pove, da ne more komentirati političnih zadev, saj to ni v njegovi pristojnosti, ter dodal, da zapostavljenost hrvaških katoličanov v vseh pogledih ni nobena skrivnost. ⁹⁹

Korošec naj bi sumil, da niti med škofi ni popolne podpore konkordatu. V pogovoru s koadjutorjem Stepincem je omenil, da krožijo govorice, da konkordatu nasprotujejo tudi škofje. Ko mu je koadjutor Stepinac dejal, da naj navede imena, je omenil ljubljanskega škofa Gregorija Rožmana in nadškofa Antuna Bauerja, kar je koadjutor Stepinac odločno zavrnil, češ da je nadškof Bauer vendar več let delal na konkordatu. ¹⁰⁰ Drži pa, da je sarajevski nadškof Ivan Šarić javno izrazil svoje nezadovoljstvo do konkordata. ¹⁰¹

Stojadinović je prek svojega odposlanca Milana Vomačke v avgustu 1937 zaprosil koadjutorja Stepinca, da poda javni razglas v podporo konkordatu. Koadjutor Stepinac je z razglasom zavlačeval, a je dal vedeti, da na čelu vlade raje vidi Stojadinovića kot Jevtića. Dejal je, da je SPC s svojim neobzirnim nasprotovanjem konkordatu storila več slabega državi kot vsi hrvaški emigranti v zadnjih desetih letih skupaj. ¹⁰²

Nadškof Stepinac je 15. februarja 1938 zavrnil prošnjo katoliških vernikov, da jim dovoli protestna zborovanja zoper odpoved konkordata, ter jih pozval k molitvi, ¹⁰³ s čimer pa se državni tajnik Pacelli ni strinjal: »Če je g. Stepinac dejansko verjel, da bi s protesti hrvaški katoličani še bolj dokazali svojo ljubezen in popolno vdanost Katoliški cerkvi in svetemu očetu, se tako absolutna in splošna prepoved ne zdi primerna. Tudi pod predpostavko, da vlada ne bi dovolila protestov, ostaja nedotaknjena dolžnost in pravica katoliških Hrvatov do protesta proti storjenim krivicam.« ¹⁰⁴

Ta vidik, da tako nuncij Pellegrinetti, njegov tajnik Bertoli kot tudi kardinal Pacelli niso zagovarjali popolne »politike mirne poti«, ki jo je izbral jugoslovanski

⁹⁷ *Slovenec*, 16. 1. 1937, Klic naših škofov; NŠAL, sp. V, fasc. 269 Škofovske konference 1922–1942. Zapisnik jugoslovanske škofovske konference, Zagreb, 8.–14. 1. 1937; NŠAL, sp. V, fasc. 269 Škofovske konference 1922–1942. Izjava iz škofovske konference, Zagreb, 22.–28. 10. 1937; *Jutro*, 29. 10. 1937, 2, Rezultat škofovske konference v Zagrebu; *Slovenec*, 29. 10. 1937, Beseda jugoslovanskih škofov.

⁹⁸ Dnevnik Alojzije Stepinca: Pravda ili veleizdaja (*Danas*, let. 8, št. 409, 19. 12. 1989).

⁹⁹ Dnevnik Alojzije Stepinca: Pravda ili veleizdaja (*Danas*, let. 8, št. 409, 19. 12. 1989).

¹⁰⁰ ASV, Archivio di Prefettura, Diario di Pellegrinetti, n. 16, 14. 10. 1936.

¹⁰¹ Alexander, *The triple myth*, str. 36.

¹⁰² Alexander, *The triple myth*, str. 35–36.

¹⁰³ Glej: Alexander, *The triple myth*, str. 37; *Slovenec*, 15. 2. 1938, Pomirjevalen razglas nadškofa dr. Stepinca z ozirom na konkordat.

¹⁰⁴ S.RR.SS., AA.EE.SS., Jugoslavia, pos. 96 (P.O.), fasc. 67. Pismo Pacellija Bertoliju, Vatikan, 27. 2. 1938

katoliški episkopat v času protestov ter neposredno po odpovedi konkordata, je skoraj nepoznan.¹⁰⁵

Ton jugoslovanskih škofov pa se je po odpovedi konkordata začel občutno spreminjati. Paolu Bertoliju je bilo v »stolažbo«, da je pri katoliških škofih opazil ogorčenje nad Koroščevo izjavo. Ti so se odločili, da bodo na bližajoči se škofovski konferenci napisali protestno noto vladi, posebno noto pa najverjetneje še za Korošča.¹⁰⁶

Na škofovski konferenci med 3. in 6. majem 1938 so škofje pripravili izjavo za javnost, za duhovnike ter poslanico vernikom.¹⁰⁷ Inicijativo škofov je pohvalil državni tajnik Pacelli in izrazil upanje, da če že ni bilo mogoče objaviti pisem, da vsaj njihovo branje ne bo povzročilo kakšnega incidenta.¹⁰⁸ V slednji so izrazili presenečenje in razočaranje nad pripadniki SPC in njihovimi politiki, obtožili vlado, da RKC postavlja v podrejeni položaj, meneč, da so konkordat odpovedali proti vsem diplomatskim in mednarodnim običajem ter da zahteve RKC do države še nikakor niso bile izčrpane.¹⁰⁹ Posebno protestno pismo so poslali tudi Stojadinoviću. V izjavi za duhovnike so med drugim zapisali, da »*obžalujejo, da je minister, katoliški duhovnik, dal zgoraj omenjeno izjavo*«. ¹¹⁰ Krošlju naj bi Korošec priznal, da je bil to najhujši politični udarec, kar jih je sploh kdaj dobil v življenju. Jugoslovanski rimskokatoliški škofje iz drugih delov države so si tudi težko predstavljali domet in obseg protestov, saj se je večina protestov odvijala v Beogradu in drugih srbskih mestih.¹¹¹

Recepcija konkordata oz. njegovega potrjevanja med »lokalno« RKC in SPC niti ni bila tako različna – oboji so se zaradi tajnih pogajanj počutili nekoliko izvzeti iz odločanja, s to razliko, da se je predvsem hierarhija RKC zavedala, da se sklepa konkordat, le da večina ni poznala vsebine, medtem ko se je mimo vseh običajnih postopkov patriarhu Varnavi celo predstavil konkordatski predlog, preden so ga šli podpisat v Rim, čemur takrat patriarh ni oporekal.¹¹²

Če je torej vlada – in Korošec osebno – v času potrjevanja konkordata naletela na proteste SPC in opozicijskih strank, se je po njegovi odpovedi pričakovano

¹⁰⁵ Glej: S.RR.SS., AA.EE.SS., *Jugoslavia*, pos. 96 (P.O.), fasc. 66. Pismo Pellegrinettija Pacelliju, zadeva: Governo, Vescovi e questione religiosa. Colloquio del Nunzio col sig. Stojadinovic, Beograd, 18. 11. 1937; S.RR.SS., AA.EE.SS., *Jugoslavia*, pos. 96 (P.O.), fasc. 67. Pismo Pacellija Bertoliju, Vatikan, 27. 2. 1938; S.RR.SS., AA.EE.SS., *Jugoslavia*, pos. 96 (P.O.), fasc. 67. Pismo Bertolija Pacelliju, zadeva: I Vescovi cattolici e il concordato. Conferenza episcopale, Beograd, 11. 3. 1938.

¹⁰⁶ Glej: S.RR.SS., AA.EE.SS., *Jugoslavia*, pos. 96 (P.O.), fasc. 67. Pismo Bertolija Pacelliju, zadeva: I Vescovi cattolici e il concordato. Conferenza episcopale, Beograd, 11. 3. 1938.

¹⁰⁷ ASV, Arch. Nunz. Jugoslavia, indice 1209, busta 9. Izjava škofovske konference za javnost, Zagreb, 7. 5. 1938; Alexander, *The triple myth*, str. 37–38.

¹⁰⁸ ASV, Arch. Nunz. Jugoslavia, indice 1209, busta 9. Pismo Pacellija Bertoliju, 21. 5. 1938).

¹⁰⁹ S.RR.SS., AA.EE.SS., *Jugoslavia*, pos. 96 (P.O.), fasc. 67. Poslanica škofov vernikom, Zagreb, 4. 5. 1938.

¹¹⁰ Krošelj, *Borba za konkordat*, str. 198–199.

¹¹¹ Krošelj, *Borba za konkordat*, str. 199.

¹¹² Dožić, *Memoari patriarha srpskog*, str. 100–103; prim. Radić, *Život u vremenima*.

morala soočiti s protesti RKC, ki pa niso prešli okvirov diplomacije, ter nekaj kritičnimi izjavami v časopisju. Sledilo je obdobje rekondiliacije, ki RKC kljub trudu škofov, da bi posamezna vprašanja, ki jih je urejal konkordatski predlog, reševali v neposrednem dogovarjanju s posameznimi ministri, ni prineslo dosti uspeha.¹¹³ Je pa konkordatska kriza ostro zarezala v odnose med RKC in SPC, ki sta prekinili vse stike in jih za časa kraljevine nista več obnovili.

Sklep

Z dokajšnjo mero zanesljivosti – ni primarnih virov o tem, kakšno je bilo Koroščevo mnenje o konkordatu – bi lahko sklenili, da je bil Korošec naklonjen sprejemu konkordata, četudi je v njegovo korist deloval bolj javnosti prikrito. Tako je spodbujal čimprejšnji podpis konkordatskega predloga leta 1935, zagotavljal podporo pri knezu namestniku Pavlu in se usklajeval s Stojadinovićem, kako postopati po potrditvi konkordata v skupščini. Po drugi strani je bil kot notranji minister izpostavljen ob incidentu – t. i. krvavi litiji, dejanski demonstraciji Srbske pravoslavne cerkve proti potrditvi konkordata, ko so mu očitali tudi njegovo nacionalnost in »klerikalizem«. Namigovanja v času sklepanja konkordata (med letoma 1933 in 1935), da naj bi Korošec celo nasprotoval sklenitvi konkordata, ne nosijo večje teže. Bodisi gre za politične intrige bodisi dvome o motivih državnega vrha, ki ga je dal konfinirat. Najpomembnejša njegova odločitev v času »konkordatske krize« pa je prav gotovo preklic ratifikacije konkordata v senatu konec decembra 1937. S tem je prispeval h kasnejši pomiritvi odnosov med vlado in SPC in stabilizacijo političnih razmer v državi postavil pred dolžnosti, ki naj bi jih imel kot katoliški duhovnik. Njegov zagovor pred številnimi očitki iz katoliških krogov, od nuncija, škofov do papeža, je bil le deloma uspešen, osebno razočaranje, predvsem ob reakciji jugoslovanskih škofov, pa precejšnje. Konkordat sicer ne bi rešil težav v državi, njegov padec in buren odziv proti njegovemu sprejetju pa sta notranje- in zunanjepolitične konflikte le še poglobila.

Viri in literatura

Seznam kratic

AA.EE.SS. – Affari ecclesiastici straordinari

AJ – Arhiv Jugoslavije

ARS – Arhiv Republike Slovenije

ASV – Archivio Segreto Vaticano

HSS – Hrvatska seljačka stranka

JMO – Jugoslovenska muslimanska organizacija

JRZ – Jugoslovenska radikalna zajednica

NŠAL – Nadškofijski arhiv Ljubljana

¹¹³ Kolar, *Škof Rožman*, str. 122.

PANG – Pokrajinski arhiv Nova Gorica

RKC – Rimskokatoliška cerkev

SPC – Srbska pravoslavna cerkev

SS.RR.SS. – Archivio Storico della Segreteria di Stato, Sezione per i Rapporti con gli Stati

Arhivski viri

Archivio Segreto Vaticano

fond Archivio Nunziatura Jugoslavia

fond Archivio di Prefettura, Diario di Pellegrinetti

Archivio Storico della Segreteria di Stato, Sezione per i Rapporti con gli Stati

fond Affari ecclesiastici straordinari, Jugoslavia

Arhiv Jugoslavije

fond 37 Milan Stojadinović

fond 74 Kraljev dvor

fond 102 Krakov Stanislav

fond 372 Poslanstvo Kraljevine SHS pri Svetoj Stolici u Rimu

fond 797 Knez Pavle

Arhiv Republike Slovenije

fond 641 Ljubljanski Sokol, 1863–1941

Nadžkofijski arhiv Ljubljana

fond NŠAL, sp. V., 269 Škofovske konference 1922–1942

Pokrajinski arhiv Nova Gorica

fond 1133, Besednjak Engelbert

Objavljeni viri

Stenografske beleške Narodne skupštine Kraljevine Jugoslavije

Časopisni viri

Danas

Jutarnji list

Slovenec

Literatura

Alexander, Stella, *The triple myth: a life of archbishop Alojzije Stepinac*. Boulder: East European Monographs, 1987.

Biber, Dušan, Britanski, nemški in ameriški diplomati o Slovencih in dr. Antonu Korošču. *Prispevki za novejšo zgodovino*, letnik 31, 1991, št. 1, str. 131–143.

Bister, J. Feliks, *Anton Korošec, državnozborski poslanec na Dunaju: življenje in delo: 1872–1918*. Ljubljana: Slovenska matica, 1992.

Boban, Ljubo, *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928–1941: prva knjiga*. Zagreb: Lider, 1974.

Bonutti, Karl, »Neratificirani« konkordat med Kraljevino Jugoslavijo in Svetim sedežem. *Država in cerkev: izbrani zgodovinski in pravni vidiki: mednarodni posvet, 21. in 22. junija 2001*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 2002, str. 131–149.

Cvirn, Janez, Nemci na Slovenskem (1848–1941). *Zbornik: Nemci na Slovenskem 1941–1955*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1998, str. 53–98.

Čolaković, Rodoljub, *Kazivanje o jednom pokoljenju. Knj. 3*. Sarajevo: Svjetlost, Beograd: Prosveta, 1972.

- Dožić, Gavriilo, *Memoari patriarha srpskog Gavрила*. Beograd: Sfairis, 1990.
- Gašparič, Jure, *SLS pod kraljevo diktaturo. Diktatura kralja Aleksandra in politika Slovenske ljudske stranke v letih 1929–1935*. Ljubljana: Modrijan, 2007.
- Godeša, Bojan, Dolenc, Ervin, *Izgubljeni spomin na Antona Korošca. Iz zapuščine Ivana Ahčina*. Ljubljana: Nova revija, 1999.
- Godeša, Bojan, *Čas odločitev: Katoliški tabor in začetek okupacije*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2011.
- Golec, Januš, Spomini. *Zbornik Svobodne Slovenije 1971–1972*. Buenos Aires: Svobodna Slovenija, 1972, str. 264–279.
- Kolar, Bogdan, Korošec in osrednja cerkveno-politična vprašanja v jugoslovanski državi. *Prispevki za novejšo zgodovino*, letnik 46, 2006, št. 2/3, str. 192–208.
- Kolar, Bogdan, Škof Rožman – član jugoslovanske škofovske konference. *Rožmanov simpozij v Rimu*. Celje: Mohorjeva družba, 2001, str. 117–133.
- Konkordat i kritika konkordata*. Beograd: Privredni pregled, 1937.
- Konstantinović, Mihailo, *Politika sporazuma*. Novi Sad: MIR, 1998.
- Krek, Miha, Iz življenja in dela dr. Antona Korošca. *Zbornik Svobodne Slovenije 1961*. Buenos Aires: Svobodna Slovenija, 1961, str. 75–86.
- Krošelj, Janko: Borba za konkordat in dr. Korošec. *Zbornik Svobodne Slovenije 1966*. Buenos Aires: Svobodna Slovenija, 1966, str. 181–202.
- Kušej, Rado, *Konkordat: ustava in verska ravnopravnost*. Ljubljana: J. Blasnika nasl., 1937.
- Manojlovič Pintar, Olga, Još jednom o konkordatskoj krizi. *Tokovi istorije*, 2006, št. 1–2. Beograd, Institut za noviju istoriju Srbije, str. 157–171.
- Mithans, Gašper, Sklepanje jugoslovanskega konkordata in konkordatska kriza leta 1937. *Zgodovinski časopis*, letnik 65, 2011, št. 1/2, str. 120–151.
- Mithans, Gašper, *Urejanje odnosov med Rimskokatoliško cerkvijo in državnimi oblastmi v Kraljevini Jugoslaviji (1918–1941) in jugoslovanski konkordat, doktorska disertacija*. Koper: Univerza na Primorskem, 2012.
- Mithans, Gašper, Vloga tajnega pogajalca pri sklepanju jugoslovanskega konkordata. *Acta Histriae*, letnik 21, 2013, št. 4, str. 809–824.
- Mužić, Ivan, *Katoliška crkva u Kraljevini Jugoslaviji*. Split: Crkva u svijetu, 1978.
- Pantić, Dragan, *Srpska pravoslavna crkva u Kraljevini Jugoslaviji 1929–1941 s obzirom na pravni položaj, političku ulogu i međjuverske odnose: doktorska disertacija*. Beograd: samozaložba, 1987.
- Pelikan, Egon, *Tajno delovanje primorske duhovščine pod fašizmom: primorski krščanski socialci med Vatikanom, fašistično Italijo in slovensko katoliško desnico – zgodovinsko ozadje romana Kaplan Martin Čedermac*. Ljubljana: Nova revija, 2002.
- Pirjevec, Jože, *Jugoslavija 1918–1992. Nastanek, razvoj ter razpad Karadjordjevićeve in Titove Jugoslavije*. Koper: Lipa, 1995.
- Pirjevec, Jože, Vatikanski arhivi. *Problemi demokracije na Slovenskem v letih 1918–1941*. Ljubljana: SAZU, 2007, str. 305–317.
- Platon, *I opet o konkordatu: pravoslavno gledišče na ovo pitanje*. Sremski Karlovci: [s.n.], 1937.
- Primedbe i prigovori na projekat Konkordata između naše države i Vatikana: parafiranog 25. VII. 1935 god.* Sremski Karlovci: [s. n.], 1936.
- Prunk, Janko, Politični profil in delo dr. Antona Korošca v prvi Jugoslaviji. *Prispevki za novejšo zgodovino*, letnik 31, 1991, št. 1, str. 35–54.
- Ramet, Sabrina, *The three Yugoslavias: state-building and legitimation, 1918–2005*. Washington: Woodrow Wilson Center Press, Bloomington, Indianapolis: Indiana University Press, 2006.
- Radić, Radmila, Jugoslavija i Vatikan 1918–1992. godine. *Annales: Ser. hist. sociol.*, letnik 24, 2014, št. 4, str. 691–702.

- Radić, Radmila, *Život u vremenima: Gavrilu Dožić 1881-1950*. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2006.
- Ramšak, Jure, Politična emigracija v Trstu in vprašanje samostojne Slovenije – primer Franc Jeza. *Acta Histriae*, letnik 18, 2010, št. 4, str. 961–986.
- Ratej, Mateja, Odenki politizacije Rimskokatoliške in Srbske pravoslavne cerkve pri Slovenski ljudski in Narodni radikalni stranki med svetovnimi vojnama. *Prispevki za novejšo zgodovino*, letnik 48, 2008, št. 2, str. 35–52.
- Ribar, Ivan, *Politički zapisi*. 2. Beograd: Prosveta, 1949.
- Ribar, Ivan, *Politički zapisi*. 3. Beograd: Prosveta, 1951.
- Salmić, Igor, *Al di là di ogni pregiudizio. Le trattative per il concordato tra la Santa Sede e il Regno dei Serbi, Croati e Sloveni/Jugoslavia (1922-1935) e la mancata ratifica (1922-1938)*. Rim: Gregorian & Biblical Press, 2015.
- Salmić, Igor, *Le trattative per il concordato tra la Santa Sede et il Regno dei Serbi, Croati e Sloveni/Jugoslavia (1922-1935) e la mancata ratifica (1937-1938). Estratto della dissertazione per il dottorato nella Facoltà di Storia e Beni Culturali della Chiesa della Pontificia Università Gregoriana*. Rim: Pontificia Università Gregoriana, 2013.
- Stoimirović, Milan Jovanović, *Dnevnik 1936–1941*. Novi Sad: Matica srpska, 2000.
- Stojadinović, Milan M., *Ni rat ni pakt: Jugoslavija između dva rata*, Buenos Aires: El Economista, 1963.
- Stojkov, Todor, *Vlada Milana Stojadinovića*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 1985.
- Žutić, Nikola, *Kraljevina Jugoslavija i Vatikan*. Beograd: Arhiv Jugoslavije, 1994.

SUMMARY

Anton Korošec and the Yugoslav Concordat

Gašper Mithans

The role of the politician and clergyman Anton Korošec in the process of ratification of the concordat between the Holy See and the Kingdom of Yugoslavia during the so-called concordat crisis (1935–1938) indicates a considerable degree of political caution and his personal engagement in favour of the concordat. Nevertheless, one should not overlook several hints from the period prior to the signature of the concordat (1935), indicating that he was against it (supposedly, unsettled conditions in the religious sphere suited him better) or that he did not trust the (previous) government to stick to the promised concessions. One can notice that Korošec's clerical calling represented an increasing burden in the relevant period. As disputes stemming from the concordat flared up between the political opposition and the Serbian Orthodox Church on the one side and the government and the Catholic Church on the other, as far as the opposition was concerned, Korošec was the most hated minister by far, even though he as Minister of Internal Affairs did not publicly state his position on the concordat. For some time, he was not on good terms with the Vatican nuncio to Yugoslavia Ermenegildo Pellegrinetti, the principal concordat advisor, who followed the negotiations since 1922. The latter commended him for ensuring that the new government signed the concordat proposal so quickly, however, in his reports to the Secretariat of State he pointed out on several occasions that Korošec is "unreliable" and that he puts interests of the party first. The pressure of the Holy See was increasing, Korošec as Minister of Internal Affairs was expected to perform at the highest level, but he also received sharp rebukes—also from the Pope—when he himself notified the senators that the ratification of the concordat in the Senate was called off in spite of the successful vote in the national assembly. Accusations by Yugoslav bishops followed, which supposedly brought about

his biggest personal crisis. The summit of the Catholic Church interpreted the cancellation of the concordat as yielding to the demands of the Serbian Orthodox Church and Korošec's cancellation as neglect of ties with the Roman Catholic Church and putting political interests first. Korošec's (and the government's) arguments were that no other solution to the political crisis was possible. Furthermore, according to Korošec, the press failed to quote his statements correctly, however, it was not appropriate to point out the errors of the press in this "delicate period". After Pelegrinetti's departure from Belgrade, the nunciature was temporarily taken over by Paolo Bertoli, who was distinctly disinclined toward Korošec and interpreted his explication to Bishop Tomažič as admission of guilt. The Holy See's complaints that as a contracting party it had not been informed about this intention were reasonable. The relations with the government improved to a certain degree again in April 1938, when Ettore Felici became nuncio to Yugoslavia, while the relations between the Roman Catholic Church and the Serbian Orthodox Church deteriorated even more. The historical interpretation of Korošec's role in the concordat crisis is additionally complemented by documents from the Vatican archives and new content-related insights are not to be expected.

ISSN 0350-5774

ZČ | Ljubljana | 69 | 2015 | št. 3-4 (152) | str. 259-518